

De som falt

Metoderapport

Mer enn 12000 nordmenn meldte seg til tjeneste for de tyske elitestyrkene i Waffen-SS under den andre verdenskrig. 5500 greide opptaksprøvene. 836 norske statsborgere kom ikke hjem i live. For første gang ble det utarbeidet og lagt frem en samlet oversikt over hvem de var, hvor de ble drept og hva de døde av.

Eirik Veum

NRK Dagsrevyen/NRK Aktivum

Bjørnstjerne Bjørnsonsplass 1

0340 OSLO

Tlf: 23048210 / 9623 7277

eirik.veum@nrk.no

September 2008

Hvordan det hele kom i gang:

Jeg satt hjemme på kjøkkenet med en rykende kaffekopp foran meg. Det var lørdag morgen og jeg skulle ikke på helgevakt. Jeg hadde fri og kunne ta det litt med ro. Ute var det i ferd med å lysne, jeg kunne høre skogen rundt huset vårt våkne til liv. På gulvet ved siden av meg lekte en liten to-åring med lekebilene sine. Han var, som vanlig, grunnen til at jeg nok en gang måtte starte dagen svært tidlig. Ellers var det stille i huset. Resten av flokken sov fortsatt.

Mens jeg lyttet til motorduren nede fra gulvet ble jeg sittende å gruble på telefonsamtalen jeg hadde hatt noen dager i forveien. Den hadde gjort inntrykk på meg, men jeg hadde hatt så mye å gjøre den siste tiden at det var først denne morgenen jeg fikk tid til å tenke og reflektere litt over den. Det var en eldre dame som ringte meg via NRKs sentralbord. Flere måneder tidligere hadde jeg laget flere fjernsynsreportasjer om nordmenn som fortsatt var savnet etter den andre verdenskrig. De ble omtalt som landssvikere og forrædere, hadde valgt feil side og vervet seg som soldater i Waffen-SS. Den gamle damen hadde ikke sett reportasjene, men hadde fått en nettartikkel av sønnen sin som NRKs nettredaksjon hadde publisert samtidig. Nå ville hun snakke med meg, fortelle om broren sin. Han forsvant et sted i Øst-Europa i tjeneste som SS-soldat. Hun visste ikke hvor eller hvordan han døde, bare at han aldri kom hjem igjen. Hun var oppgitt og trist, i alle disse årene hadde hun lett etter svar. Norske myndigheter hadde avvist alle hennes henvendelser, ingen ville hjelpe henne. Familien visste lite, selv var hun så ung under krigen, og foreldrene var døde. Hun spurte ikke om hjelp eller hadde noen krav slik de fleste andre har som ringer en journalist. Alt hun ønsket var å fortelle hvordan hun hadde det, ville si at det i mange familier fortsatt var sorg og savn. Disse familiene hadde også mistet noen i krig, men for deres falne soldater ble det ikke holdt minnestunder, taler eller parader. De døde var ikke krigshelter, men landssvikere.

Jeg var jo klar over mye av det hun fortalte. Gjennom flere år hadde jeg med ujevne mellomrom jobbet frem reportasjer og en fjernsynsdokumentar om frontkjemperbevegelsen. Jeg hadde laget saker om nordmenns deltakelse i sluttkampene om Berlin, om mulige krigsforbrytelser i Ukraina og om levningene av norske SS-soldater som fortsatt lå i de karelske skogene nordvest i Russland. Jeg visste at de var et bortgjemt kapittel i norsk krigshistorie. Norge er flinke til å lære andre nasjoner om forsoning og tilgivelse, men på dette feltet har vi fortsatt en del å ta tak i her hjemme. Det norske samfunnet har i stor grad forsøkt å glemme de som tapte krigen, det er fortsatt ikke fullt ut akseptert å etterlyse forståelse eller kunnskap om alle dem som valgte feil side. Det kan av og til virke som om vi helst ikke vil ta inn over oss at mange nordmenn aktivt støttet nasjonalsosialismen og ikke deltok i den heroiske og kompromissløse motstandskampen.

Et av motivene mine for å skrive en slik bok var at ingen visste sikkert hvem som var døde, hvor mange de var, hvor de eventuelt var gravlagt, når de døde og hva de døde av. Under tidligere prosjekter om frontkjemperne var jeg flere ganger i kontakt med norske ambassader og Utenriksdepartementet om ulike problemstillinger knyttet til frontkjemperne. Svarene de ga var spesielle. Dette er ikke mennesker som det norske folk burde eller skulle minnes. Jeg

reagerte på en slik holdning. I henhold til Genevekonvensjonene skal døde soldater behandles likt, uansett hvilken side de kjempet på og hva slags uniform de bar. Det skal først og fremst tas hensyn til familiene, de trenger å få svar på sine spørsmål og en grav de kan gå til.

Det var dette jeg ble sittende å tenke på. Det irriterte meg at det ikke fantes noen god oversikt over nordmenn som døde i tysk krigstjeneste. Informasjonen måtte jo ligge der ute et sted. Sannsynligvis var det kun et ønske om å glemme disse menneskene som var årsaken til at det aldri var blitt laget noen lister. Blant de som kjempet og døde på alliert side var dokumentasjonen god. Når det handlet om den andre siden, forræderne, hadde ingen noen god oversikt. Norsk krigshistorie har i stor grad fokusert på å være nasjonsbyggende og gjøre oss stolte. Motstandskampen har blitt fremhevet, vi fremstiller oss som et samlet folk. Sammen kjempet vi mot okkupantene og nazistene. At tusener av norske menn og gutter trakk i tyske SS-uniformer for å kjempe med nasjonalsosialismen er det få som har reflektert over.

Jeg bestemte meg for å gjøre et forsøk på å legge frem en slik kartlegging. Det skulle bli en bok som skulle være en fullstendig oversikt over norske statsborgere som døde i tysk krigstjeneste. Dette hadde aldri vært gjort tidligere. Siden mange svenske statsborgere vervet seg i Norge til Waffen-SS, bestemte jeg meg for å legge frem opplysninger om dem også. Jeg ville finne ut hvem de falne var, legge frem et portrettbilde av personen samt oppgi bosted/fødested og alder. Oversikten skulle gi svar på hvor og når de ble drept, i tillegg til hvilken avdeling de tilhørte og hvilken militær grad de hadde da de døde. Hvis noen hadde tjenestegjort i andre avdelinger skulle det også stå i oversikten og hadde de deltatt i andre kriger som vinterkrigen i Finland eller den spanske borgerkrigen skulle det også nevnes. Til sist ønsket jeg også å offentliggjøre opplysninger om dødsårsaken. Dette ble relevant etter hvert som dokumentasjonen avdekket at mange frontkjempere ikke ble drept av krigshandlinger, men døde av sult og mishandling i fangenskap eller av sykdommer på feltlasarettene. Noen ble henrettet av sine medsoldater for forsøk på desertering og andre lovbrudd eller begikk selvmord ute ved frontstillingene. Til sist ville jeg også legge frem opplysninger om gravsted. Mange kom ikke til å være registrert som gravlagt eller bekreftet falt og hadde derfor status som savnede. De skulle også være med i boken.

Teamet

Dette var et svært omfattende og krevende prosjekt. For å få dette gjennomført var jeg helt avhengig av å samle et team med dyktige folk jeg stolte på og som kunne arbeide sammen med meg. Det var viktig at de som skulle arbeide sammen med meg var klare til mange og lange diskusjoner om hvordan dette skulle løses. Vi måtte være forberedt på å havne i mange etiske dilemmaer underveis. Det kom samtidig til å bli et tidkrevende prosjekt. Enorme mengder materiale skulle samles inn, granskes og systematiseres. Tusenvis av dokumenter skulle gjennomgås. Opplysninger måtte kontrolleres, en rekke personer oppsøkes og intervjues.

Jeg kontaktet Geir Brenden som jeg kjente godt fra tidligere. Han er en av landets fremste samlere av effekter, dokumenter og fotografier fra andre verdenskrig. Først og fremst har han

vært opptatt av å samle inn portretter og bilder av dem som tjenestegjorde på tysk side. Brendens arrangerer også reiser tilbake til de gamle slagmarkene i Øst-Europa for historieinteresserte og har god kontakt med flere av de aldrende SS-soldatene.

Torgeir Lindtvedt Dalen ble en annen viktig samarbeidspartner. Han har også samlet inn informasjon gjennom en årrekke. Dalen er en systematiker og fikk ansvar for å holde orden på all dokumentasjonen vi fant eller allerede hadde om de falne og savnede. Vi var avhengig av å lage oss et skikkelig system for å holde orden på tusenvis av dokumenter. Vi laget et godt, gammeldags ”mappesystem”. Hver person fikk sin mappe og alle dokumenter, bilder og annet materiale ble lagret i disse mappene. Vi laget et manuelt system med papirdokumenter, men hadde også mye av dokumentasjonen lagret elektronisk. På den måten risikerte vi ikke at verdifullt materiale kunne bli borte ved brann eller andre hendelser.

Tommy Natedal ble også en viktig støttespiller. Med sine enorme kunnskaper om denne delen av norsk krigshistorie, et godt nettverk i Tyskland og et rikholdig arkiv ville han bli viktig. Vi kom til å diskutere mange detaljer i månedene som lå foran oss.

De som falt er skrevet av meg, jeg har gjennomført alle intervjuer og valgt ut hva som skal være med. Brenden, Natedal og Dalen leste gjennom alt jeg skrev og kom med innspill underveis. Det samme gjorde forlagsredaktørene. Oversiktene og listene har teamet utarbeidet i felleskap. Mye av dokumentasjonen har de tre samlet inn i løpet av mange år, en del måtte vi hente inn i løpet av prosjektet. Vi arbeidet hver for oss i perioder, men jeg hadde daglig kontakt med teamet. Vi møttes til arbeidsøkter hvor vi over flere dager jobbet med listene. Som hovedforfatter hadde jeg ansvaret for prosjektet og sørget for at vi holdt tråden gjennom arbeidet. Denne arbeidsfordelingen var vi enige om på forhånd og samarbeidet fungerte veldig bra. Det er viktig for meg å presisere at uten Brenden, Dalen og Natedal hadde det aldri blitt noen bok.

Frontkjemperne

Mer enn 12 000 nordmenn meldte seg til tysk krigstjeneste under andre verdenskrig. Om lag 5500 greide opptakskravene og havnet i stridende avdelinger. De fleste nordmennene, i underkant av 5000, ble soldater i Waffen-SS.

Helt frem til *De som falt* ble utgitt har historikere og andre eksperter på denne delen av krigshistorien ment at et sted mellom 700 og 1000 av dem mistet livet. Noen vervet seg til den tyske marinen, Kriegsmarine, andre til Luftwaffe mens en del nordmenn ble tvangsutkalt til tjeneste i den tyske hæren. Der tjenestegjorde de sammen med vernepliktige tyskere og flere nordmenn ble drept i strid. Årsaken til at de ble tvangsutkalt var at de hadde tysk far eller mor. Enkelte nordmenn fikk også spesiell tjeneste som krigskorrespondenter, agenter eller sabotører.

En del kvinner vervet seg og ble såkalte frontsøstre, de tjenestegjorde på feltlasarettene som sykepleiere i det tyske Røde Kors. Flere av disse kvinnene ble drept i krigshandlinger og de som overlevde ble dømt for landssvik da de kom hjem etter krigen. Dette var i strid med

Genevekonvensjonene og har blitt kritisert i ettertid. Frontsøstrene var også en del av frontkjemperbevegelsen og de falne ble også med på våre oversikter.

Waffen-SS var den militære delen av SS, i ettertid omtalt som eliteavdelinger. Disse enhetene ble satt inn i fronttjeneste der kampene var hardest. De norske soldatene deltok i noen av de mest brutale kampene som foregikk under hele den andre verdenskrig. De fleste nordmennene tjenestegjorde ved Østfronten, men noen få var også andre steder. Mot slutten av krigen deltok norske SS-soldater i aksjoner og trefninger mot Hjemmefronten på norsk jord. Flere ble drept i disse kampene.

Soldatene i Waffen-SS var noe mer enn vanlige, militære mannskaper. Dette var politiske krigere, de hadde vervet seg til Waffen-SS med et ønske om å kjempe for nasjonalsosialismen. De kom fra hele Europa, en stor del var fra tyskokkuperte områder. Totalt tjenestegjorde nesten en million soldater og offiserer i enheter innenfor Waffen-SS. De første nordmennene vervet seg allerede i januar 1941, de siste havnet ikke i aktiv tjeneste før i april 1945. De første, norske frontkjemperne sto oppstilt i Hippodromen i Oslo den 12. januar 1941. Natt til 2. mai 1945 ble de siste restene av den norske frontkjemperbevegelsen utslettet på Weidendammer Brücke, over elven Spree, i Berlin. Der ble det som var igjen av 23. SS-Panzer Grenadierregiment Norge stanset av sovjetiske styrker under sitt siste desperate fluktforsøk fra nederlag og undergang.

Nordmenn som ble drept i annen tysk tjeneste, som vi ikke definerte som krigstjeneste, skulle ikke være med på våre oversikter. Det kunne være nordmenn som var agenter for den tyske sikkerhetstjenesten i Norge, i Statspolitiet eller i andre tyskkontrollerte organisasjoner.

De falne

Vi begynte å samle inn all informasjon vi kom over som kunne si oss noe om de falne. Metoden gikk ut på å sette opp foreløpige lister avdelingsvis med samtlige navn vi kunne finne. Deretter skulle opplysningene om hver enkelt person korrigeres ut fra ny dokumentasjon som vi etter hvert skulle gå gjennom eller fremskaffe. Mange ville forsvinne ut fra listene, en del nye ville sikkert komme til.

Den første versjonen ble satt sammen av tre forskjellige oversikter vi hadde tilgang til. Disse oversiktene, eller listene, visste vi inneholdt mange feil, men det kunne fungere som et utgangspunkt.

Den ene oversikten kalte vi *Listen* og var et notat som sirkulerte rundt i frontkjempermiljøet. Den var satt sammen av en del veteraner fra Hedmark-traktene gjennom flere år. De hadde snakket med gamle frontkamerater og sannsynligvis brukt en del materiale fra det som en gang het Frontkjemperkontoret, en administrativ stabsenhet i Oslo. En del arkivmateriale ble ødelagt i mai 1945, men noe var fortsatt inntakt. *Listen* var ikke fullstendig og inneholdt noen tusen navn, både falne, savnede og de som overlevde. Den mest utfyllende informasjonen var naturlig nok om de som kom hjem i live. *Listen* var på enkelte steder svært nyttig, andre steder ubrukelig fordi opplysningene åpenbart var feilaktige. Et eksempel kunne være to ulike

personer med navnet *Falstrøm* og *Dalstrøm*, med samme fornavn, fra samme by og med samme fødsels- og dødsdato. Dette fant vi ut var en og samme person, men i *Listen* var dette oppført som to personer. Vi fant en rekke slike eksempler. Flere personer sto også oppført som falne selv om de aldri reiste ut i fronttjeneste og overlevde krigen.

En annen liste vi benyttet for å sette sammen den første skissen var den såkalte *Liste nr. 1*, politiets oversikt over landssvikere fra maidagene 1945. Norsk politi hadde fra sine baser i Sverige over lang tid kartlagt det norske landssvikermiljøet og laget lister over personer som skulle arresteres og forhøres. Listen var satt sammen på bakgrunn av etterretningsopplysninger fra Hjemmefronten og andre kilder i Norge. Også her var det mange opplysninger som ikke stemte. Det har sin naturlige forklaring, mye var uoversiktelig i maidagene 1945.

Den tredje, innledende hovedkilden var boken *De falt for Norge*, utgitt av NS-myndighetene og Frontkjemperkontoret i februar 1945. Dette var en minnebok over falne nordmenn og baserte seg på den norske frontkjemperbevegelsens egne arkiver. Også her var det en del feilopplysninger, blant annet var mange nordmenn som satt i sovjetisk fangenskap oppført som falne. En del nordmenn var også oppført som døde fordi de var overført til andre tyske frontavdelinger uten at dette var blitt registrert i Norge. Mange av de savnede var heller ikke blitt registrert. I og med at minneboken kom ut i februar 1945 ble den sannsynligvis laget en gang i løpet av høsten og vinteren 1944. Mange som skulle inn på våre lister var fortsatt i live da boken ble skrevet. *De falt for Norge* var likevel nyttig for oss, sammen med *Listen* og *Liste nr. 1* kunne vi starte med et utkast til en samlet oversikt over falne frontkjempere.

Vi hadde nå en liste med omtrent 950 navn. Det var nå det virkelige arbeidet startet, dette var på ingen måte noe som kunne legges frem som endelig. Ingen navn skulle stå på vår oversikt hvis vi ikke hadde tilstrekkelig dokumentasjon som bekreftet at vedkommende var soldat i tysk krigstjeneste og bekreftet falt eller savnet. Den jobben skulle gjøres grundig.

På grunn av plassmangel velger jeg ikke å gjengi samtlige kilder i denne metoderapporten. I stedet har jeg trukket frem de viktigste. Det kommer også frem av boken hvem som har uttalt seg eller hvor ulike opplysninger er hentet fra. For en fullstendig oversikt over samtlige kilder, se *De som falt* side 398-400. Et fullstendig personregister er fra side 390-397.

Vi begynte å sjekke hver og en av dem vi nå hadde på listen opp mot politiets strafferegistre og Folkeregisteret. Hensikten med dette var å finne ut om noen som sto oppført som falne var dømt for landssvik etter krigen. Sto de registrert med en slik dom skulle de naturligvis ikke stå oppført på vår oversikt. I politiets registre fra mai 1945 og frem til midten av 50-tallet fant vi også flere nye og ukjente personer som var etterlyst for fronttjeneste. Disse personene dukket opp igjen i registrene noen år senere, de fleste etterlysningene ble trukket tilbake og ”antatt død” ført opp i stedet.

Vi sjekket også mange opp mot kilder vi hadde i Folkeregisteret. Noen få norske frivillige i tysk krigstjeneste ble ikke dømt etter krigen og var derfor ikke mulig å finne i politiets strafferegistre. Folkeregisteret kunne derimot ha de registrert og der kunne vi finne en dødsdato. Vi fant flere slike eksempler på nordmenn som gjennom hele etterkrigstiden ble

omtalt som falne i frontkjempermiljøet, men hadde overlevd og startet nye liv uten kontakt med sine gamle frontkamerater.

Vi fikk også tak i opplysninger fra statlige, russiske arkiver. Flere forskere og historikere har gjennom årene samlet informasjon om nordmenn som havnet i sovjetisk fangenskap. Mange av dem døde i fangeleirene, og da var de relevante for våre oversikter. En del med status som savnede fant vi i disse dokumentene. De kunne da få status som døde og en dødsårsak. De fleste døde av sult eller sykdommer.

I enkelte tilfeller var norske frontkjempere gravlagt i Norge. En del falt i kamp mot Hjemmefronten på norsk jord, andre ble såret ved fronten og fraktet til sykehus i Norge hvor de døde av skadene. Da brukte vi DIS-Norge (Databehandling i slektsforskning) sine søketjenester på internett. Der er de fleste gravsteder registrert. Så lenge vi hadde fødsels- og dødsdato gikk det stort sett greit. I noen tilfeller var gravene slettet og vi kontaktet kirkekontorene i de aktuelle kommunene som ofte har oversikt over slettede graver.

Vi startet også letingen i tyske arkiver og i det tyske arkivmaterialet som mine tre samarbeidspartnere allerede hadde hentet til Norge. Vi skulle både lete etter nordmenn som ennå ikke var oppført på listene våre og finne dokumentasjon på de som allerede sto der.

Tyskerne var ryddige på å registrere sine tap, og mange av tapsmeldingene vi fikk samlet inn, eller hadde tilgang til, inneholdt mye og detaljert informasjon. Dette materialet befinner seg i det som heter Deutsche Dienststelle nord i Berlin. Deutsche Dienststelle er en statlig, tysk organisasjon som har informasjon om falne og tilfangetatte soldater i tysk tjeneste i sine arkiver. Søk i arkivene kan gjøres elektronisk gjennom søkemotorer over internett, men det ble også satt i gang manuelle søk ved hjelp av organisasjonens saksbehandlere. Det dukket opp en rekke nye, falne nordmenn etter disse søkene.

Deutsche Dienststelle har de offisielle opplysningene tyske myndigheter arkiverte under krigen. Informasjonen i tapsmeldingene ble nyttige for oss. Her sto den falne oppført med grad og avdelingstilhørighet. Vi fant etter hvert ut at disse opplysningene var langt mer troverdige enn det vi fant i norske dokumenter. Tyskerne hadde naturligvis registrert avdelingsforflyttinger og forfremmelser i sine papirer og dette var registrert i den falnes dokumenter. De norske dokumentene var mer basert på opplysninger ved utreise arkivert av Frontkjemperkontoret, eller det som eventuelt var blitt sendt hjem av opplysninger og registrert av norske myndigheter. De var derfor mangelfulle. I de tyske dokumentene var det også registrert dødsårsak i den grad det var mulig å hente inn slik informasjon fra frontstillingene. En annen fordel med de tyske tapsmeldingene var at opplysninger om dødsdatoer viste seg å være troverdige. Tyskerne baserte sine opplysninger på informasjon fra fronten og derfor var det sjelden vi fant eksempler på at dette ikke var riktig. Det stemte som regel med det vi hadde av vitneopplysninger. I de norske arkivene så vi at Frontkjemperkontoret og norske myndigheter ofte ikke ble informert om tap før flere dager, eller uker, senere og registrerte mottaksdatoen som dødsdato. Årsaken er nok at de kun fikk overført lister over falne, men ingen opplysninger om når de falt. Det var viktig å finne riktig dødsdato, det kunne få betydning når jeg skulle beregne alder på den falne og fortelle om viktige hendelser i boken der nordmenn

døde. Feil datoer kunne forvirre, jeg kunne sette falne i sammenheng med andre hendelser enn det som førte til deres død.

Vi hentet også ut mye informasjon fra den tyske krigsgravtjenesten, Volksbund Deutsche Kriegsgräberfürsorge. De fører grundige oversikter over hvor soldater og offiserer på tysk side falt og hvor de eventuelt er gravlagt eller om de fortsatt har status som savnet. Også denne organisasjonen har en god søketjeneste på sine nettsider i tillegg til at det er mulig å få manuell hjelp av saksbehandlere hvis det som er lagt ut ikke er tilstrekkelig.

Tyske Røde Kors, Deutsches Rote Kreuz, var også til stor hjelp for oss. De har helt siden krigens slutt gjort omfattende søk etter soldater og offiserer som ikke kom hjem i live eller ble registrert som falne. Særlig på Østfronten, hvor de fleste nordmennene ble stasjonert, var antallet savnede høyt. Årsaken til dette var at en del ble tatt til fange og henrettet uten å bli registrert, en annen grunn var at de sovjetiske styrker ikke registrerte falne, fiendtlige soldater som ble gravlagt i massegraver. Røde Kors har samlet inn opplysninger om en del av disse personene og kunne i enkelte tilfeller antyde hvor nordmennene forsvant.

Det var flere svakheter med det tyske arkivmaterialet fra alle de tre organisasjonene. Et problem var opplysningene om bosted. Dette har sin naturlige forklaring i manglende språkkunnskaper. En fallen SS-soldat fra Kristiansand kunne fort ende opp med bosted Kristiansund. Våler var et annet problem, det var sjelden spesifisert om det var kommunen i Østfold eller Hedmark. Bergen kunne raskt bli Berger i Vestfold, vi fant mange slike eksempler. Det samme problemet møtte vi når tyskerne skulle gjengi norske for- og etternavn. Der fant vi også mange pussige varianter. En generell utfordring vedrørende bosted er at vi oppdaget at enkelte frontkjempere ble spurt om fødested i stedet for bosted da de skulle fylle ut verveskjemaet. Da, som nå, hendte det jo at familier flyttet på seg og opplysningene kunne vise seg å være feilaktige. En person som ble født i Drammen, men oppvokst og bosatt på Kongsberg kunne være oppført som drammenser og dermed hadde vi en feil i oversikten. Vi oppdaget disse feilene etter hvert når vi startet gjennomgangen av minneord og dødsannonser.

Aviser og tidsskrifter, både fra krigsårene og i tiden etterpå, ble viktige kilder for oss. I særlig stor grad benyttet vi oss av *Munin*, *Germaneren*, *Fritt Folk*, *Aftenposten*, *Hirdmannen*, *Birkebeineren*, *AT-bladet* og *SS-Posten*. Dette var publikasjoner for NS-medlemmer og medlemmer i andre tyskvennlige organisasjoner. Gjennom hele krigen viet disse mediene stor plass til minneord og dødsannonser for falne frontkjempere. Disse var som regel skrevet av familiene eller nære frontkamerater. Opplysningene som fremkom her, særlig når det handlet om bosted og stavemåten på for- og etternavn, var troverdige og viktige for oss. Hvis en far eller mor skrev i minneordet at den falne var fra Lillehammer så var nok det riktig.

Selv om frontkjemperbevegelsen har fått liten oppmerksomhet i norsk krigshistorie er det skrevet en del litteratur om dette emnet. Det meste, med noen unntak, er skrevet av frontkjempere selv eller deres støttespillere. Det er naturligvis en svakhet med litteraturen, mange har i ettertid hatt et behov for å forsvare sine handlinger og fremstille seg selv i et positivt lys. Denne litteraturen var likevel viktig, den ga et innblikk i motiver og holdninger, samtidig som krigens råskap også ble belyst. Særlig ble overgrep fra fienden, sovjetiske soldater, gjengitt ned til minste detalj. Noen fortalte også om falne frontkamerater. I enkelte

tilfeller var det gjengitt informasjon som kunne være relevant for våre oversikter. Disse bøkene ble finlest og opplysningene her nøye kontrollert mot våre egne lister. Vi benyttet oss av omtrent 40 bøker.

Brev, frontkjempenes egne beretninger og dagbøker ble også gode kilder. Mange frontkjempere, både falne og overlevende, etterlot seg en enorm mengde privat materiale som familien hadde tatt vare på. Mye av dette materialet hadde vi tilgang til. Her fant vi mange viktige opplysninger, spesielt om dødsårsak og datoer for ulike hendelser. Brevene fra fronten var i stor grad sensurert og inneholdt ikke så mye relevant informasjon, men dagbøkene og brevene de sendte hverandre etter krigen var ofte detaljerte og innholdsrike. En del av dette brukte jeg når jeg skrev om de ulike avdelingene. Her omtalte de hendelser, trefninger og krigshandlinger. Uniformer og våpenbruk var også ofte tema, og ikke minst falne kamerater. I tillegg ga dette materialet et godt og realistisk innblikk i krigens hverdag, livet i skyttergravene og rutinene ved frontstillingene. Her ble dødsårsaker og hendelsesforløp diskutert og forklart, datoer og stedsnavn ble nevnt. Beretningene var ofte enda mer detaljerte og var også svært nyttige. Disse ble ofte skrevet, eller i alle fall påbegynt, under fengselsoppholdet like etter krigen, og var som regel meget detaljerte. Jeg hadde tilgang til omtrent 20 slike beretninger, 7-8 dagbøker og om lag 50 brev. Materialet enten fra arkivene til Brenden, Dalen og Natedal eller jeg fikk dem underveis av frontkjemperne og deres familier.

All bruk av brev, beretninger og dagbøker i *De som falt* var klarert med familiene eller frontkjemperne på forhånd. Enkelte ønsket kun at det ble benyttet fornavn, men som oftest var det ingen begrensninger ved bruk av det private kildematerialet.

I likhet med litteraturen var det også utfordringer med dette materialet. Dette var skrevet av SS-soldatene, på deres premisser og ut fra deres virkelighetsforståelse. Flere steder oppdaget jeg at deler av et hendelsesforløp var endret eller utelatt fordi det ikke passet inn det bildet frontkjemperen ønsket å skape, både for seg selv og andre som eventuelt skulle lese hans notater. Det var stort sett heltehistoriene som ble fortalt. Brevene fra fronten var også underlagt streng sensur, ingen opplysninger som kunne skade den tyske krigsmakten gikk gjennom kontrollen. I det som ble skrevet etter krigen var det annerledes. Flere var veldig ærlige i sine fremstillinger. De skrev om fyll, dårlige offiserer og feilbeslutninger som kostet norske liv.

Av vår opprinnelige oversikt basert på *Listen, Liste nr. 1* og *De falt for Norge* var det kun et fåtall av de som sto oppført vi ikke gjorde endringer på. Omtrent 200 personer ble fjernet, i underkant av 100 nye ble ført opp.

Samtlige av Geir Brendens portrettbilder ble også sjekket grundig før vi brukte dem i boken. De aller fleste hadde stått på trykk i avisene under krigen, derfor var det ingen juridiske hindringer som gjorde at de ikke kunne offentliggjøres igjen. For å være sikre på at vi ikke skulle gjøre noen feil, sjekket vi hvert bilde opp mot det opprinnelige minneordet eller avisartikkelen der bildet var brukt tidligere. Vi kontaktet også SS-veteraner for å kontrollere flere av bildene, at vi hadde riktig bilde til rett person. Noen av Brendens portrettbilder er ikke tidligere offentliggjort og da måtte vi innhente tillatelse fra familien. I noen tilfeller sa familien nei og da ble ikke bildene brukt.

Jeg etablerte også dialog med en rekke personer som på et eller annet vis var knyttet til frontkjemperbevegelsen. I første rekke konsentrerte jeg meg naturlig nok om tidligere SS-soldater og kom i kontakt med omtrent 40 veteraner. Jeg snakket også med flere slektninger og etterkommere. Bortsett fra et par unntak ønsket flesteparten kontakt med meg. Jeg intervjuet enkelte av dem over telefon, men en god del besøkte jeg på deres hjemsteder. De fleste inviterte meg hjem, men enkelte ønsket å treffe meg andre steder av hensyn til sin egen familie. Det er fortsatt ikke alle familiemedlemmer som er fortrolig med deres fortid. I tillegg til intervjusituasjoner der jeg møtte frontkjemperne alene deltok jeg også på sosiale sammenkomster der frontkjempere og deres ektefeller møtes. Her snakket jeg med flere og etablerte nye kontakter og kilder.

Alle kildene bidro med informasjon, men enkelte ble viktigere enn andre. Dette er noen av dem: *5. SS-Division Wiking - Jens Martin Slettebø, Egersund. Georg Diers, Wiefelstede. Amund Enger, Oslo. Den norske legion – Bjørn Østring, Høvik. Johan Myrdahl, Oslo. Anonym kanonkommandør, Hamar. SS-Skijerbataljon Norge/Det norske skikompani – Robert, Trondheim. Wolfgang Windingstad, Oslo. Astrid, Hurdal. John Roland, Vang. SS-Polizei-Schijäger-Bataillon 506 – Jostein Nikolai Berge, Ottestad. 23. SS-Panzer Grenadierregiment Norge – Håkon, Fredrikstad. Bjørn, Hamar. John Sandstad, Steinkjer. I tillegg nevner jeg Åse Grill Fasting som var frontsøster i 1. SS-Division Leibstandarte Adolf Hitler.*

Jeg hadde flere hensikter med intervjuene. Jeg gikk gjennom tapslistene med de fleste, i alle fall fra avdelingen de tilhørte. Innimellom hadde de nye opplysninger om dødsårsaker, enkelte var selv til stede da det skjedde og fortalte om sine opplevelser. De norske soldatene kjente som regel godt til hverandre, og spesielt der vi hadde uklare opplysninger om bosted kunne samtalene gi resultater. I et tilfelle husker jeg vi hadde både Ålesund og Oslo som bosted på en fallen unggutt i Den norske legion. Under et intervju med Johan Myrdahl kom det frem opplysninger om at ”han som ble skutt i hodet var Oslo-gutt”. Da hadde vi i alle fall enda en indikasjon på at denne personen skulle oppføres med Oslo som opprinnelig hjemsted.

Disse intervjuene var også nyttige for meg når vi skulle skrive historien om de ulike avdelingene. Mange husket godt, og jeg mener selv at jeg greide å gjenfortelle mye av det som er mest relevant for folk flest i dag. Jeg måtte naturligvis gjøre et utvalg underveis, det var enormt med informasjon som kom ut av intervjuene jeg gjennomførte. Siden jeg skulle skrive om de ulike avdelingene hver for seg, så måtte jeg også variere hva jeg fokuserte på i de ulike kapitlene. Skrev jeg mye om rekrutteringsarbeidet i et kapittel, måtte jeg i neste del fokusere mer på tiden ved fronten. Det var ikke noe problem, avdelingene opplevde såpass mye ulikt og hadde forskjellig utgangspunkt og tjeneste, det var nok å velge i. Samlet sett mener jeg det ble variert, og tilbakemeldingene fra mange lesere i ettertid har vært at man i denne boken fikk et godt og helhetlig inntrykk av frontkjemperbevegelsen. Jeg fokuserte på rekrutteringen, opptaksprøvene, utdannelsen, raselæren og hverdagslivet for unge SS-rekrutter. Livet i frontstillingene, kampene og krigens råskap var naturligvis også noe jeg ønsket å belyse i boken, i tillegg til motiver, anger og livet etterpå.

Det var viktig for meg å kunne fortelle om stedene der nordmenn var stasjonert eller deltok i krigshandlinger. Sammen med Geir Brenden besøkte jeg vinteren 2009 relevante områder i

Tyskland og Polen. I Wiefelstede utenfor Bremen oppsøkte jeg lederen av Kameradenkorps Steiner, en veteranorganisasjon for SS-soldater. Georg Diers fortalte om sin erfaring med nordmenn og hvordan de fungerte ute ved fronten. Jeg var også i leiren ved Fallingbostel der Den norske legion ble utdannet. Tidligere hadde jeg besøkt Latvia, Estland og Ukraina. Det var til stor hjelp for meg å ha vært på disse stedene som frontkjemperne fortalte om. Flere steder i boken har jeg skrevet om hendelser der nordmenn var involvert og det var enklere å forstå disse beretningene når jeg selv hadde vært der.

Det ble også snakket om vanskelige problemstillinger i intervjuene jeg gjennomførte, det ble aldri lagt noen føringer fra veteranenes side før disse samtalene. At flere nordmenn begikk selvmord ute i frontstillingen har det vært lite oppmerksomhet rundt, for mange frontkjemper er nok det et tegn på svakhet, en egenskap de ikke har så mye til overs for. Et annet, og litt vrient tema, var operasjoner som ble gjennomført som førte til at norske liv unødvendig gikk tapt. Ofte var nok jakten på heder, medaljer og ære en mer fremtredende drivkraft enn gode, militærstrategiske vurderinger når enkelte oppdrag ble forsøkt gjennomført.

All informasjon ble naturligvis sjekket og kontrollert etter vanlige, journalistiske prinsipper. Ofte hadde jeg flere kilder når en hendelse skulle skildres, og jeg kunne sjekke informasjonen opp mot hverandre. Det hendte mange ganger at jeg la frem informasjon for intervjuobjektene som ikke samsvarte med det de hadde fortalt. Det kunne være informasjon jeg hadde fra andre frontkjemper jeg intervjuet, det kunne være en beretning eller en dagbok som forklarte det annerledes, et offentlig dokument eller en feltrapport. Et eksempel på dette kan være diskusjonen om kampene i Karelen i juni 1944 der nærmest en hel norsk avdeling ble utryddet. Gjennom to dager kjempet SS-Skijegerbataljon Norge mot en overlegen russisk styrke. Flere av de overlevende ble ikke enige om når avdelingen ble angrepet. Siden det var sommer og lyst hele døgnet, var de usikre på når angrepet startet. Etter en del frem og tilbake ble de enige om at sovjeterne kom tidlig om morgenen, fordi de fleste lå og sov da alarmen gikk. Et annet eksempel på dette er offiseren Håkon som fortalte om en spesiell episode han husket fra kampene i Latvia september 1944. Det var om en hest som ble skutt i hodet: *Det jeg ikke kan glemme fra den dagen, er den store, kraftige hesten vi fant. Det var en skikkelig gamp. En flott arbeidshest, det var enormt med krefter i det dyret. Nå hadde den fått seg noen splinter og lå på bakken. Den hadde det vondt, hylte og bar seg. En av guttene gikk bort med en maskinpistol og skjøt en salve i hodet på den. Men hesten ga seg ikke, den sprellet enda mer. Soldaten skjøt en ny runde i hodet på gampen, men den ville ikke dø og fortsatt sprellingen. Etter den tredje salven ble det stille. Jeg har ikke glemt den hesten. Den kjempet for livet, akkurat som oss, forteller Håkon.*

I utgangspunktet fortalte Håkon at de hadde denne hesten med seg. Det var slik han husket episoden, men informasjon fra andre tydet på at avdelingen ikke hadde dyr på dette tidspunktet. Etter å ha diskutert dette, mente Håkon at de må ha funnet hesten under tilbaketrekkingen og at den kan ha vært sovjetisk. Han valgte derfor å endre sitatet.

Det kom også frem opplysninger som jeg valgte å sjekke ekstra grundig fordi de var av en slik karakter at det ville vekke oppmerksomhet. Flere frontkjemper poengterte overfor meg at de var ”ordentlige” mennesker og at etterkommerne deres hadde greid seg bra. Det var ikke slik

at deres familier var dårligere enn andre. Som et eksempel brukte de Behn-slekten som Ari Behn er en del av. Fra denne slekten tjenestegjorde to personer i Waffen-SS, den ene som offiser. Da disse opplysningen ble lagt frem for meg, måtte det naturligvis kontrolleres grundig før jeg skrev noe om det. Jeg gikk gjennom papirene deres og sjekket opplysningene med Folkeregisteret. Jeg snakket med Behn-slekten, deretter kontaktet jeg DIS-Norge (Databehandling i slektsforskning) og NSF (Norsk Slekthistorisk Forening) og betalte slektsgranskere for å sjekke at informasjonen var riktig. Jeg brukte også de samme personene ved andre anledninger når det var usikkerhet om konkrete personer.

Et annet tema var naturligvis krigsforbrytelser begått av nordmenn i tysk uniform og eventuell deltakelse i utryddelsen av jøder. Dette temaet ble behandlet flere steder i boken. Det har vært gjort omfattende undersøkelser av dette gjennom mange år, og den foreløpige konklusjonen er at ingen nordmenn som tjenestegjorde i Waffen-SS direkte kan knyttes til den systematiske utryddelsen av mennesker som foregikk under andre verdenskrig. Derimot er det ingen tvil om at flere nordmenn tjenestegjorde i avdelinger og under operasjoner hvor dette foregikk og at de var til stede da slike overgrep ble gjennomført. I *De som falt* ble det for første gang lagt frem opplysninger om hvem disse personene var, hvor de tjenestegjorde og hva de eventuelt kan ha vært med på.

Selv om det var bra å kunne foreta slike intervjuer og selv lete etter de svarene jeg trengte, var jeg klar over en rekke forhold som gjorde at jeg måtte være veldig nøye på å kontrollere informasjonen frontkjemperne ga meg. Det ene forholdet sier seg selv, intervjuobjektene skulle snakke om hendelser som ligger minst 64 år tilbake i tid. Det er åpenbart at de ikke kan huske alt som skjedde, de kan erindre feil og blande sammen ulike hendelser og situasjoner. Alle har passert 80 år og hukommelsen er kanskje heller ikke slik den engang var. Dette var jeg klar over, og det måtte jeg ta hensyn til.

Et annet forhold som kunne påvirke intervjuene var at temaet vi skulle snakke om fortsatt blir oppfattet som vanskelig og betent. Mange hadde nok et ønske om å bidra fordi de nå kunne få korrigert synet på seg selv og bevegelsen de var en del av. Særlig merket jeg dette når samtalene kom inn på krigsforbrytelser og overgrep. Samtidig må jeg si at jeg aldri oppfattet dette som er stort problem. Ingen av frontkjemperne jeg snakket med benektet at det hadde skjedd ting ved fronten som ikke var i henhold til internasjonale regler og konvensjoner og at også nordmenn var involvert i dette. Jeg fikk bekreftet at nordmenn ved en rekke anledninger skjøt og drepte sovjetisk krigsfanger, noe som også kom frem i boken.

Jeg lot alle intervjuobjektene få lese gjennom alt jeg skrev om dem. Når de valgte å bidra med informasjon, mente jeg det var greit at de så hvordan den var brukt. Jeg forberedte dem på at boken ville få en del oppmerksomhet, og jeg synes det var bra at de var forberedt på hva som sto om dem. Det ble ingen diskusjoner om måten materialet var brukt på, men det hendte jeg ble korrigert fordi jeg hadde misforstått det de fortalte. Dette handlet som oftest om detaljer rundt hendelser. Jeg kunne for eksempel ha skrevet at de hadde vinteruniformer, mens det i stedet skulle vært forede sommeruniformer. Jeg var glad for disse tilbakemeldingene, det reduserte risikoen for at boken skulle inneholde feil.

Boken

Jeg visste at *De som falt* kom til å bli en deprimerende og trist bok. Uansett politisk ståsted ville en beretning om unge menneskers meningsløse og voldsomme død gjøre inntrykk på eventuelle lesere. Samtidig visste jeg at dette kom til å bli en omstridt bok. Dette er fortsatt tabubelagt, offentliggjøring av samtlige nordmenn som ble drept i tysk krigstjeneste ville naturligvis føre til reaksjoner, spesielt blant pårørende og eventuelle etterkommere. Riktignok ville nok mange finne boken interessant, den kom til å inneholde opplysninger norske myndigheter aldri har gjort noe for å få frem. I en del familier har man stilt spørsmålene i mer enn 60 år. Nå kom svarene, endelig kunne de finne en grav eller få vite hva som egentlig skjedde med en onkel, far eller bror. Samtidig er denne delen av norsk krigshistorie svært belastende. Mange familier er preget av skam og såre følelser. Jeg skulle få erfare at det i Norge i 2009 fortsatt er vanskelig å ha åpenhet om dette. En del har aldri fortalt familien om han som kjempet på feil side under krigen. Denne boken ville derfor komme som et sjokk på mange og bli en tung belastning. De ville finne opplysninger som det ville være vanskelig, kanskje umulig å forholde seg til. Andre ville igjen bli minnet på noe de helst ønsket å glemme, boken kunne rive opp gamle sår og føre til sorg og såret stolthet.

Jeg vurderte frem og tilbake om det var riktig å gjøre dette. Ikke bare før arbeidet begynte, faktisk helt frem til utgivelsesdagen var dette noe jeg tenkte mye på. Jeg hadde lange og mange diskusjoner med forlagsredaktørene, samarbeidspartnerne og andre rundt meg. Jeg stilte meg hele tiden følgende spørsmål – hvordan hadde jeg reagert hvis en fra min familie, med mitt etternavn hadde stått i *De som falt*? Hvilke følelser hadde jeg hatt hvis min bestefar hadde tjenestegjort i en SS-avdeling hvor det nå ble kjent at soldatene hadde kastet små, jødiske barn levende på et bål og voldtatt polske sykepleiere til døde? Hva hadde det gjort med meg?

Jeg mente, og mener fortsatt, at det var riktig å gi ut *De som falt*. Jeg tror det er viktig at et folk kjenner hele sin historie, også den som er ubehaglig og utfordrer selvbildet. Norsk krigshistorie er også om dem som valgte den andre siden, de som tapte. Målet mitt var ikke å skape aksept, men kunnskap om det som skjedde. Jeg ville vise frem nyansene og gråsonene. Samtidig ønsket jeg også å utfordre det inntrykket som er skapt av frontkjemperne. De var ikke nødvendigvis grusomme, kyniske og brutale menn som ville ofre alt for nasjonalsosialismen. Soldatene og offiserene var alle slags mennesketyper, fra ulike sosiale lag og med ulik bakgrunn. De hadde de samme menneskelige egenskapene som alle oss andre. De følte frykt, redsel, smerte og sorg. De ropte på sine mødre i det livet ebbet ut et sted på slagmarken, de lengtet hjem og de følte glede når de fikk pakker med mat og gaver ut til skyttergravene fra noen der hjemme. Mange var svært unge. De yngste som vervet seg var 14 år, flere ble drept som 16-åringer.

De som falt skulle ikke bli noen minnebok eller et forsøk på å unnskyldte noe av det som frontkjemperne gjorde. Jeg ønsket derimot å bringe ny informasjon om norsk krigshistorie slik at fremtidige debatter og diskusjoner skulle være basert på fakta og korrekt informasjon, ikke fordommer og politiske oppfatninger. I forordet utdypet jeg mine motiver for å skrive *De som falt*. Jeg beklaget også til alle dem som kom til å føle *De som falt* som en belastning.

Jeg ønsket også at dette skulle være en bok som skulle ta for seg krigens realiteter slik det ble beskrevet for meg. I ettertid har mange omtalt den som en anti-krigs bok fordi den skildrer krigens galskap i all sin gru. Her er et lite eksempel fortalt av Bjørn fra Hamar. Som 17-åring vervet han seg til *Den norske legion*, men havnet senere i 23. *SS-Panzergranadierregiment Norge*:

Ingen hadde ryddet opp, så alle likene lå der fortsatt. De døde var overalt. Det var makabert i solsteiken. Mange hadde ligget på tørr grunn, der hadde mark og fluer herjet som verst, og det var bare knoklene igjen. Det hadde vært vanskelig å identifisere dem, allerede etter kort tid var likene i full oppløsning. De som hadde hatt tysk uniform, ble dynket i diesel og brent. Sovjeterne ble liggende. I mange tilfeller så vi at noen hadde vært og rotet med likene, spist på dem og dratt knokler utover. Rovdyr sannsynligvis. Flere bombekraterer var fulle av vann, og oppi der kunne det ligge en fire, fem lik. De hadde fått ligge i fred for mark, fluer og rovdyr, men hadde blitt løst opp i vannet. De hadde ligget der i et halvt år og blitt til en ubeskrivelig grøt, eller jurpe som jeg kalte det. Det luktet forferdlig, da vi var der, kom det nye granater og eksploderte oppi grøten. Innholdet ble slengt i været, klesfiller og likrester ble hengende rundt i trærne. Respekten for de døde forsvant hos noen. En av guttene hadde laget et skramleorkester på en lang stav. Han ville pynte på orkesteret sitt og festet en hodeskalle på toppen av staven for å underholde de andre med det. Det var ikke videre populært, han ble kastet ut av bunkeren og kommandert til å legge skallen tilbake. Vi så også en bunker som hadde tilhørt et kompani fra oss. De som hadde holdt til der, hadde pyntet den med hodeskaller. Inngangen var innrammet med skaller, og de var festet på ytterveggene. Alle likene i nærheten var uten hodeskalle, så de hadde nok gått rundt og samlet dem inn. Hvem de var vet jeg ikke. I disse omgivelsene levde vi en måned, forteller Bjørn.

Hva er nytt i *De som falt*?

Det er riktig at frontkjemperbevegelsen har vært lite omtalt i den norske krigshistorien. Samtidig er det skrevet en god del bøker om frontkjemperne opp gjennom årene, som tidligere nevnt. Mediene har også vært opptatt av dette og med jevne mellomrom kommer det avis- og fjernsynsreportasjer om dette temaet. Historikere og forskere har også vært opptatt av frontkjemperne. Det er produsert flere avhandlinger fra anerkjente historikere. Likevel ble *De som falt* omtalt som banebrytende og oppsiktsvekkende da den ble lansert 18. august 2009. Lederen for Hjemmefrontsmuseet, Arnfinn Moland mente *De som falt* var imponerende og uttalte følgende til Aftenposten:

–Verket til Eirik Veum og Geir Brenden er imponerende. Generelt må det ikke herske noen tvil om at all ny kunnskap om vår krigshistorie, enten det gjelder den ene eller den andre siden, er verdifull og må ønskes velkommen, sier Arnfinn Moland, leder av Norges Hjemmefrontmuseum og en av de fremste forvaltere av norsk krigshistorie.

Ikke minst imponert er Moland over det kolossale arbeidet som er nedlagt med å kartlegge i hvilke tyske avdelinger nordmennene befant seg. Skulle dette ha vært gjort i form av et forskningsprosjekt, ville det ha sprengt alle rammer for tid og pengebruk.

Moland slår fast uten forbehold at det er ny kunnskap at nordmenn deltok i en avdeling som slo ned oppstanden i Warszawa. Forfatterne av De som falt har dermed føyet en viktig bit til den norske krigshistorien, sier Hjemmefrontmuseets leder.

Det som er nytt og oppsiktsvekkende i *De som falt* er først og fremst den samlede oversikten som er lagt frem med sitt detaljerte innhold. Det er første gang en slik samlet liste kan legges frem med 836 nordmenn og 26 falne svensker. Det er verdt å merke seg at oversikten heller ikke har eksistert tidligere og ligget innelåst i et arkiv, den er satt sammen av forfatteren og hans samarbeidspartnere. I ettertid har det kommet inn et lite antall korreksjoner, men langt færre enn jeg fryktet. Det viser viktigheten av å være ekstremt nøyaktig med detaljer og lete gjennom alle tenkelige kilder for å finne dokumentasjon og bekreftelser. Stort sett er det bare detaljer og som regel handler det om mellomnavn som ikke har vært oppført i det opprinnelige arkivmaterialet. Det finnes også noen eksempler på feilstavelser i for- eller etternavn. Disse feilene stammer som regel fra tyske dokumenter der navnene i utgangspunktet var registrert feil.

De som falt la også frem nye opplysninger om nordmenns deltakelse i krigsforbrytelser som heller ikke har vært kjent fra før. At minst fire nordmenn deltok i massakrene inne i Warszawa høsten 1944 er ny informasjon. Også det at et betydelig antall norske statsborgere ble tvangskalt til tjeneste i Wehrmacht-avdelinger var ukjent for de fleste.

I boken kommer det også frem opplysninger om enkeltpersoner skjebne som heller ikke har vært kjent for offentligheten tidligere. At et betydelig antall nordmenn begikk selvmord og at flere ble mishandlet til døde, også i alliert fangenskap, var ny informasjon for de fleste. Heller ikke opplysninger om at en rekke, norske frontkjempere ble dømt til døden og henrettet av sine egne var tidligere kjent. Ut fra tilbakemeldingene jeg har fått så kan det virke som om det store flertallet heller ikke var klar over at så mange nordmenn var involvert i de ekstremt brutale og grusomme krigshandlingene som foregikk på Østfronten. Mye av det som skjedde var av et slikt omfang og kostet så mange menneskeliv at det mangler sidestykke i moderne historie. Jeg vet også at en rekke detaljer vedrørende enkeltpersoner, som at kongens svigersønn hadde slektninger i Waffen-SS og at flere SS-offiserer gjorde tjeneste i Forsvaret etter krigen, heller ikke har vært kjent utenfor frontkjempermiljøet.

Reaksjoner

De som falt fikk stor oppmerksomhet og provoserte mange da den ble gitt ut den 18. august 2009. Aldri tidligere hadde så mange sensitive opplysninger blitt lagt frem om denne mørke delen av norske krigshistorie. Jeg var forberedt på at det ville bli mye oppstyr. En rekke medier viet *De som falt* mye plass. Aftenposten, NRK Dagsnytt og Vi Menn hadde boken som sitt hovedoppslag utgivelsesdagen. Jeg gjorde 12 radiointervjuer i løpet av noen hektiske formiddagstimer, var med i debatt i Dagsnytt 18 og NRK Dagsrevyen hadde utgivelsen som en av sine hovedsaker. Etter hvert hadde også VG og Dagbladet store saker. I dagene og ukene som fulgte ble boken omtalt i mange distriktsaviser som laget sine egne, lokale vinklinger. Dette pågikk hele høsten og de siste sakene ble skrevet så sent som i desember.

Utenlandske medier omtalte utgivelsen, spesielt svenske, polske og tyske medier var interesserte og intervjuet meg. *De som falt* ble også omtalt i danske, franske og spanske aviser.

Helt siden utgivelsen og frem til i dag har jeg blitt invitert til å holde foredrag om boken. Jeg har vært på biblioteker, på skoler, i pensjonistforeninger og hos avdelinger i Forsvaret. Jeg merker at interessen for temaet er stor og det er mange som har ubesvarte spørsmål.

Hundrevis av etterkommere og pårørende har også kontaktet meg og de tre viktigste samarbeidspartnerne siden boken ble gitt ut. Et flertall av disse henvendelsene har vært positive. Jeg har blitt spurt om jeg har mer informasjon, i de tilfellene det har latt seg gjøre har jeg gitt fra meg de opplysningene vi har funnet. En del personer har også bare hatt behov for å prate, takke for at de fikk svar og ny informasjon om noen fra sin familie. I noen tilfeller har familier funnet gravstedet til en av sine. En slik historie skrev Dagbladet om i desember etter at en tysk avis omtalte familiens leting etter graven. De fortalte selv at det var opplysninger i *De som falt* som gjorde at de fant gravstedet.

En betydelig del av henvendelsene har også vært negative. Det har riktignok vært litt færre enn forventet, men kritikken har vært klar og tydelig. Flere har reagert kraftig på at jeg har offentliggjort denne informasjonen og, i klare ordlag, gitt uttrykk for det. Enkelte forskere, historikere og anmeldere har også vært kritiske. Særlig har miljøet rundt Senter for studier av Holocaust og livssynsminoriteter, det såkalte Holocaust-senteret, vært negative. Forskerne ved dette senteret arbeider på et stort forskningsprosjekt hvor de forsøker å dokumentere at nordmenn begikk krigsforbrytelser under den andre verdenskrig. Jeg ble overrasket, i *De som falt* kommer det frem en rekke opplysninger som ville vært relevante for deres arbeid og en av forskerne hadde jeg en del dialog med mens jeg skrev boken. Holocaust-senteret reagerte på offentliggjøringen av navnene, noe de mente var et grovt overtramp. Samtidig irriterte de seg kraftig over omtalen de fikk i *De som falt*. Mange frontkjempere har nektet å snakke med historikerne fordi de føler seg forhånds dømt. Jeg lot dem bringe frem denne kritikken og fant ut at flere ansatte ved dette senteret faktisk støttet den. Det var nok også noe av årsaken til at kritikken derfra var såpass krass.

Tidsbruk

Jeg arbeidet med *De som falt* stort sett hver eneste dag mellom september 2008 og frem til august 2009. Arbeidsøktene gikk over flere timer per dag. Jeg tok ikke permisjon fra jobben min i NRK Dagsrevyen, men jeg fikk gå en del kveldsvakter i stedet for dagvakter. Da kunne jeg jobbe med *De som falt* på dagtid hjemmefra mens det var ro i huset og etter at jeg kom hjem fra kveldsvaktene. Som trebarnsfar, etter hvert også med en gravid kone, var det lite jeg fikk gjort på dagtid i helgene, men satt ofte og skrev på kveldene og om natten. Til tider følte jeg dette bokprosjektet som ekstremt krevende hvor jeg over lengre perioder fikk minimalt med søvn og hvile. Også resten av teamet brukte mye tid på dette arbeidet, men det meste av belastningen falt naturlig nok på meg.

Bokprosjektet fikk økonomisk støtte fra Fritt Ord og det ble derfor mulig å få dekket en del utgifter som kom opp underveis. Det ble mye ekstra reisevirksomhet i forbindelse med intervjuene som ble gjennomført.

Spesielle erfaringer

Gjennom mitt arbeid som journalist har jeg mange ganger møtt mennesker i sorg. Jeg har jobbet med drapssaker, rykket ut på ulykker og besøkt foreldre som har mistet et barn. Jeg har sett sorgen på nært hold og vet hvor vond og sår den kan være. Under arbeidet med *De som falt* møtte jeg en annen type sorg. Den var undertrykt og blandet med skam og beklagelse. Frontkjemperne var mennesker man ikke skulle sørge over, deres død var egentlig bra for Norge. Likevel var disse soldatene og offiserene sønner, fedre og ektemenn. De var elsket av noen som fortsatt savner dem, som fortsatt sørger over deres død i det skjulte. Det var denne sorgen jeg flere ganger måtte forholde meg til i møte med veteranene og de falnes familier. Jeg besøkte mennesker som har betalt prisen og levd med skam i mer enn 60 år. Mange er bitre og jeg forsøkte å sette meg inn i deres situasjon. Hvordan ville jeg reagert hvis det var min bestefar eller onkel?

En annen erfaring jeg har lyst til å nevne er at det var ganske spesielt å skrive en bok med et slikt innhold. Jeg tenkte stort sett på *De som falt* kontinuerlig i mer enn ett år. Det er en bok som utelukkende er deprimerende og brutal. Av og til var det nødvendig med noen små pauser. Få litt frisk luft. Ta med barna på stranden, gå tur eller spille litt fotball. Se på dem og håpe at de aldri får oppleve noe lignende.

Jeg synes det har vært vanskelig å skrive en metoderapport som skal beskrive et så omfattende arbeid. Jeg er usikker på om jeg har greid å få frem omfanget. *De som falt* var uansett et vanvittig, men lærerikt, prosjekt.

Oslo, 19. januar 2009

Eirik Veum